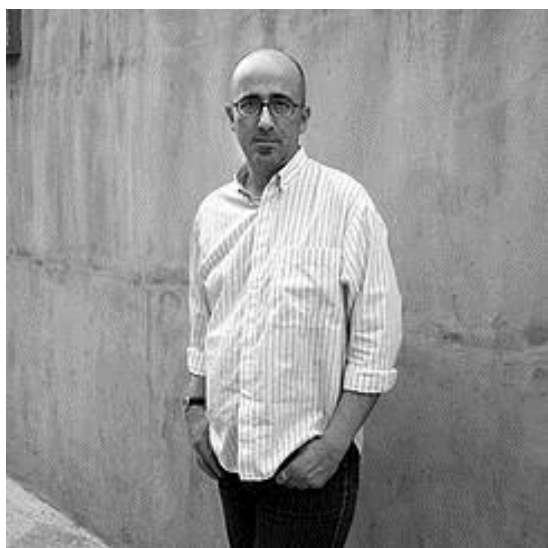

in[+]frame

articles

Ηρακλής Παπαϊωάννου (Θεσσαλονίκη, 1962): Μελετητής της φωτογραφίας και επιμελητής φωτογραφικών εκθέσεων και εκδόσεων. Έχει εκδόσει τα έργα *Η χώρα του Marlboro και η χλιαρή Άγρια Δύση* (Άγρα, 2009), *Η φωτογραφία του ελληνικού τοπίου: μεταξύ μύθου και ιδεολογίας* (Άγρα, 2014), ενώ επιμελήθηκε την έκδοση *Η ελληνική φωτογραφία και η φωτογραφία στην Ελλάδα, μια ανθολογία κειμένων* (Νεφέλη, 2013).

Μνήμη και σημεία στίξης

του Ηρακλή Παπαϊωάννου

Η σχέση της φωτογραφίας με τη μνήμη ήταν πάντοτε στενή και ιδιαίτερη. Όταν άλλωστε ένα μέσον χαιρετίζεται επί μακρόν ως ‘παράθυρο στον κόσμο’, πόσο απέχει η προοπτική χρήσης του ως χειροπιαστό συμπλήρωμα της άυλης μνήμης; Ο Oliver Wendell Holmes το 19^ο αιώνα χαρακτήρισε τη φωτογραφία *καθρέφτη με μνήμη*. Συγκρατώντας με ευχέρεια ικανό αριθμό πληροφοριών η φωτογραφία υπήρξε όντως προνομιακό, αναλυτικό εργαλείο στην υπηρεσία της μνήμης. Ως ακίνητη εικόνα διατηρεί επίσης πλεονεκτήματα στην προσπέλαση και διαχείριση αυτών των

πληροφοριών. Η μνήμη βέβαια διακρίνεται σε προσωπική και συλλογική. Η προσωπική διατρέχει την ιδιωτική σφαίρα, εγγράφει τα νοητικά όρια του μικρόκοσμου. Η συλλογική βοηθά στο σχηματισμό μιας ευρύτερης ταυτότητας συστήνοντας, μέσα από γεγονότα και χρονολογίες, ήρωες και θύματα, εικόνες και κείμενα, αλήθειες και ψέματα, μια προσεκτική, βολική αφήγηση. Η αφήγηση αυτή, σχηματική και ατελής, στοχεύει στο να συγκροτήσει μια συνεκτική κοινότητα, μέσα από καθοδήγηση, έμπνευση ή χειραγώγηση. Η φωτογραφία υπηρέτησε καίρια τόσο την προσωπική όσο και τη συλλογική μνήμη, διευκολύνοντας στο πέρασμα του χρόνου το αδιόρατο πλέξιμό τους.

Ευτυχώς θυμόμαστε. Ευτυχώς ξεχνάμε. Θα ήταν αφόρητο αν μπορούσαμε να θυμόμαστε τα πάντα και φανερά επικίνδυνο αν επίσης ξεχνούσαμε τα πάντα. Πολλή μνήμη είναι ίσως τελικά κάτι εξίσου κακό με το καθόλου μνήμη. Αν, όμως, στον ανθρώπινο εγκέφαλο το φιλτράρισμα αυτό γίνεται με έναν μηχανισμό που δεν έχει ακόμη απολύτως εξακριβωθεί, τι γίνεται στο φωτογραφικό πεδίο; Πώς επιλέγεται τι πρέπει να προωθηθεί στη μεγάλη συλλογική δεξαμενή; Σώζονται όλα όσα θέλουμε ή θα έπρεπε να βλέπουμε; Πόσα είναι εκείνα για τα οποία, αντίστροφα, γίνεται αγώνας να μη σωθούν σε εικόνες και χαράξουν τη συνείδηση; Πόσες δεκαετίες έμεινε εκτός θέας η φωτογραφία του Βλάντιμιρ Λένιν σε αναπηρικό καροτσάκι για να μην συνδεθεί η στιβαρή επανάσταση με την εικόνα ενός ανάπηρου ηγέτη; Τα παραδείγματα είναι πολλά, διαφωτιστικά και πέρα από εύκολες κατατάξεις.

Έχει περάσει πολύς καιρός από τότε που άρχισε να σφυρηλατείται η σχέση της φωτογραφίας με τη μνήμη. Αλλάξαμε πολύ σ' αυτόν τον καιρό. Η φωτογραφία επίσης. Άλλαξε ακόμη ο τρόπος που οργανώνουμε τη μνήμη ως δυνατότητα. Από ζήτημα πνευματικό έγινε σε ικανό βαθμό ζήτημα τεχνικό. Παλιά η φωτογραφία χρησιμοποιούνταν πολύ ως επίκληση βιωμάτων από την αληθινή ζωή: ανέμελες

συντροφικές, γιορτινά τραπέζια, ενθύμια διακοπών, σύστηναν όλα μια μικρή αλυσίδα εικόνων του εαυτού και των οικείων σε διάφορες φάσεις και ηλικίες, την οποία συμπλήρωναν μερικές, ενίοτε έντονες, εικόνες ρεπορτάζ και κάποιες ίσως αταξινόμητες που προτεινόταν ως τέχνη. Η φωτογραφία προέκυπτε συχνά από βίωμα και μετά εισχωρούσε στη μνήμη. Σήμερα, εποχή του αχανούς ωκεανού των εικόνων, συμβαίνει το αντίστροφο: η φωτογραφία είναι κυρίως μια δυνατότητα μνήμης χωρίς βίωμα. Συνιστά ένα απόμακρο, απαθές υποκατάστατο βιώματος, επιτρέποντας να αγγίξει με το βλέμμα κανείς σχεδόν οτιδήποτε αποξενωμένα, από απόσταση ασφαλείας. Αυτό έγινε σταδιακά: καθώς η φωτογραφία άρχισε να πολλαπλασιάζεται ατελείωτα, συσχέτιζε πλέον τον άνθρωπο επίμονα με πράγματα που δεν είχε ζήσει: τον Τσε Γκεβάρα, τη Μέριλυν Μονρόε, τη selfie ενός τραγουδιστή, μια εικόνα από τον πρόσφατο σεισμό του Νεπάλ ή από κάποια έκθεση. Από την ακμή των εικονογραφημένων περιοδικών, εδώ κι έναν αιώνα, και αυξανόμενα τις τελευταίες δεκαετίες η απρόκλητη μνήμη κερδίζει έδαφος σε βάρος της άμεσης. Μια διαρκώς ανανεούμενη θάλασσα εικόνων βρίσκεται διαρκώς στο κατώφλι της μνήμης και αξιώνει προσοχή χωρίς αυτό να έχει ζητηθεί. Έτσι, εκτός από τη βαθιά μνήμη, όπου καταχωρούνται τα ιερά και τα όσια, αναπτύσσουμε μια ρηχή, όπου σωρεύονται σπαράγματα από τη σύγχρονη θάλασσα εικόνων. Πόσο η βαθιά, ενεργητική μνήμη που στηρίζεται στο αληθινό βίωμα αδυνατίζει καθώς γιγαντώνεται η ρηχή, επιπόλαιη μνήμη; Κανείς δεν επιθυμεί ασφαλώς να επιστρέψει σε μια εποχή προφωτογραφική. Ζούμε όμως αθόρυβα μια μετάλλαξη χάρη στην οποία η φωτογραφία από εργαλείο μνήμης όσων ζήσαμε, γίνεται μια εικονική πραγματικότητα αυτών που δε ζήσαμε, ανθρώπων που δε γνωρίσαμε, φαγητών που δε γευτήκαμε, τόπων που δεν πήγαμε. Αποκτά ίσως έτσι πικρό νόημα η έκφραση «τα έχω δει όλα». Τα έχω δει όλα αλλά έχω

ζήσει ελάχιστα. Η μνήμη σήμερα, θα έλεγε κανείς, έχει μεγάλη επιφάνεια, αλλά όχι βαθιές ρίζες.

Ίσως αυτή να είναι λογική εξέλιξη για μια εποχή παγκοσμιοποίησης, αυξημένης κινητικότητας. Μπορεί κανείς, όμως, να επιβιώσει ελεύθερος χωρίς βαθιά μνήμη; Πόσο πιο παθητική είναι η στάση ενός ανθρώπου όταν οι περισσότερες εικόνες που θυμάται αναφέρονται σε πράγματα των οποίων δεν διαθέτει βίωμα; Πώς είμαστε βέβαιοι ακόμη και για την ορθότητα μιας ανάμνησης η οποία συντίθεται κυρίως από εικόνες; Πώς θα είναι η μνήμη των σημερινών παιδιών που μεγαλώνουν σε ένα πυκνό δάσος εικόνων από ηλικία μηδέν; Η σημερινή εποχή με τον υπερβάλλοντα ζήλο στη σκηνοθεσία ή την επινόηση εικόνων τι είδους μνήμη θα σχηματίσει; Τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα σχεδόν μόνο για να απεικονιστούν τι είδους μνήμη παράγουν; Μπορεί να ζούμε την πρώτη εποχή στην οποία κατασκευάζουμε πιο συνειδητά από ποτέ τη μελλοντική μας μνήμη μέσα από εικόνες; Και αν τώρα καταναλώνουμε μεγάλο αριθμό από εμφανώς σκηνοθετημένες ή στημένες εικόνες τι μπορούμε να πούμε για την εποχή που πολλές εικόνες στήνονταν με αφανή τρόπο;

Ποτέ στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού δεν υπήρχε τόση διαθέσιμη, δυνητικά, αποθηκευμένη πληροφορία. Οι κυριακάτικοι Τάιμς της Νέας Υόρκης, περιέχουν σήμερα πολύ περισσότερες πληροφορίες από όσες έπαιρνε ένας άνθρωπος το 17^ο αιώνα σε όλη τη ζωή του. Η εποχή της εξουθενωτικής πληροφορίας καθιστά τη συγκρότηση λειτουργικής μνήμης ένα γοητευτικά δύσκολο εγχείρημα. Όσο μεγαλώνει η στάθμη των εικόνων που μας περιβάλλουν, τόσο η μνήμη γίνεται ένα ανώδυνο σερφάρισμα, καθώς πολιορκείται διαρκώς από ασήμαντες πληροφορίες. Οι ασήμαντες πληροφορίες, όμως, έχουν μια υπόγεια ιδιαιτερότητα. Όταν είναι πολλές δημιουργούν ένα θόρυβο επικοινωνίας ικανό να κρύψει άλλες, συχνά σημαντικές, πληροφορίες. Λειτουργούν, όπως έλεγε ο Ignacio Ramonet, σαν ένα φαινόμενο παραβάν. Είναι

λογικό τότε, ότι η προσωπική μνήμη φθίνει ενώ η συλλογική βρίσκεται σε καθεστώς σύγχυσης, ρευστότητας. Η συλλογική μνήμη βέβαια δεν αφέθηκε ποτέ στην τύχη της. Δεχόταν πάντα ισχυρές πιέσεις καθώς είναι η συγκολλητική ουσία της μικρής ή ευρύτερης κοινότητας ανθρώπων. Συμβάλλει στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Σήμερα, όποιος θέλει να θυμάται πρέπει ίσως περισσότερο από ποτέ να είναι εκπαιδευμένος θεατής. Όχι μόνο να συμμετέχει στην παραγωγή, διαχείριση, αποθήκευση πληροφοριών αλλά να διαθέτει κριτική ικανότητα σύνθεσής τους.

Πρόσφατα Γάλλοι επιστήμονες πέτυχαν για πρώτη φορά να δημιουργήσουν τεχνητές αναμνήσεις σε πειραματόζωα ενόσω κοιμόντουσαν. Ερευνητές του Εθνικού Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών της Γαλλίας κατάφεραν για πρώτη φορά να χειραγωγήσουν τη μνήμη: με τη βοήθεια ηλεκτροδίων εμφύτευσαν μια ευχάριστη ανάμνηση στον εγκέφαλο πειραματόζωων. Με βάση την τεχνητή μνήμη όταν αυτά ξύπνησαν αναζητούσαν μια τοποθεσία στην οποία είχαν απολαύσει κάτι ευχάριστο στο άμεσο παρελθόν. Οι επιστήμονες μιλούν για μια μη επεμβατική μέθοδο που μπορεί να βοηθήσει στην κατάθλιψη ή το σύνδρομο μετατραυματικού στρες. Ο Δρ Νιλ Μπέρτζες του Πανεπιστημίου του Λονδίνου σημειώνει ότι, «το γεγονός ότι μπορείς να κάνεις κάτι τέτοιο στη διάρκεια του ύπνου, είναι λιγάκι ανησυχητικό, αφού μπορείς να κάνεις κάποιον να θέλει κάτι, ακόμη κι αν δεν το θέλει». Ο Δρ Λόρεν Φρανκ από το Πανεπιστήμιο του Σαν Φρανσίσκο στην Καλιφόρνια διακρίνει τις ιατρικές από τις οργουελιανές εφαρμογές, όπου η κυβέρνηση μπαίνει στα κεφάλια των ανθρώπων και τους ελέγχει. Θα χρειαστούν αρκετά χρόνια για να γίνει δυνατή μια εφαρμογή όπως η εμφύτευση της μνήμης στον άνθρωπο. Είναι όμως μια προοπτική που πρέπει να μας αφήνει αδιάφορους; Σε δυο δεκαετίες ίσως δεν θα χρειάζεται να φυλακίζεται ένας κακοποιός ή αντιρρησίας. Θα υποβάλλεται ίσως σε υποχρεωτική εμφύτευση ευχάριστων μνημών που θα αλλοιώνουν την προσωπικότητά του. Αν η επιστήμη όμως

μας χαρίζει μια δυσοίωνη προοπτική, η σύγχρονη συνθήκη βομβαρδισμού με εικόνες δεν οδηγεί σε μια πιο χαλαρή εμφύτευση μνημών; Μήπως ζούμε ήδη μια διαδικασία μετάλλαξης της μνήμης χάρη στην οποία μπορεί κανείς να βλέπει πολλά, εννοώντας όμως και συγκρατώντας ελάχιστα;

Η μνήμη είναι τελικά μια ακραιφνώς πολιτική υπόθεση. Άλλωστε παρότι είμαστε σε μια εποχή που διαθέτει περισσότερες πληροφορίες από οποιαδήποτε άλλη, συνεχίζουν να ανοίγουν ακόμη στο δημόσιο λόγο ζητήματα όπως η άρνηση του ολοκαυτώματος ή η άρνηση της αρμενικής γενοκτονίας. Είμαστε ό,τι θυμόμαστε ότι είμαστε. Αυτό περνά πλέον καίρια μέσα από τη διαχείριση της γλώσσας των εικόνων. Αν η κυρίαρχη γλώσσα εικόνων διαμορφώνεται ή φιλτράρεται σε κέντρα ισχυρά, οι καλλιτέχνες δεν αποκτούν μεγαλύτερη ευθύνη στον εμπλουτισμό της σύγχρονης συλλογικής μνήμης; Δεν πρέπει το έργο τους να αναδείξει το ίδιο το φαινόμενο, να σύρει σε κοινή θέα τα αζήτητα; Στην ανάπτυξη αυτού του κειμένου εκφράστηκαν πολλά ερωτηματικά, κάτι που η μνήμη δεν συμπαθεί ιδιαίτερα, αφού το ερωτηματικό περιέχει πληροφοριακή αβεβαιότητα. Η πλήρης απουσία εικόνων όμως προτείνει την αρχή μιας άλλης σχέσης με τη μνήμη. Ίσως εδώ ταιριάζει ένα θαυμαστικό ή έστω αποσιωπητικά.